

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Murádin János Kristóf

Felejtésre ítéelve

Murádin János Kristóf
Felejtésre ítélve

Murádin János Kristóf

Felejtésre ítélve

Erdélyi magyar civilek szovjet fogságban (1944–1953)

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ
Budapest, 2023

Szakmai lektor
Bárdi Nándor

A borítón M. Lovász Noémi festményének részlete látható

Kiadja a Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó

A kiadásért felel: Deli Gergely rektor

Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

Felelős szerkesztő: Pordány Katalin
Olvasószerkesztő: György László
Korrektor: Kutas Éva
Tördelőszerkesztő: Tihanyi József

ISBN 978-963-531-897-1 (nyomtatott)
ISBN 978-963-531-902-2 (ePDF) | ISBN 978-963-531-907-7 (ePub)

© A szerző, 2023

© A kiadó, 2023

Minden jog védve.

Tartalom

<i>Előszó</i>	7
<i>Bevezető</i>	11
<i>Az elhurcolások politikai, demográfiai és katonai előzményei</i>	15
Demográfiai és kisebbségpolitikai változások Erdélyben 1940 és 1944 között	15
Az 1944. augusztusi szovjet támadó hadművelet és Románia átállása	16
A magyar–román fegyveres konfliktus kirobbanása és a hadműveletek kezdete Erdélyben	18
Az 1944. szeptemberi magyar támadó hadművelet Dél-Erdélyben	20
A Székelyföld kiürítése	24
<i>Foglyul ejtések az erdélyi magyar polgári lakosság köréből</i>	27
Az elhurcolások földrajzi kiterjedése Erdélyben	27
Az Erdélyben foglyul ejtett magyarok összesített száma	37
A foglyul ejtések hamis indokai	38
A foglyul ejtések valós okai	39
Román közreműködés a foglyul ejtésekben	41
<i>Kiszállítás a szovjet fogoly- és kényszermunkatáborokba</i>	47
A gyűjtőhelyektől az útnak indításig	47
Bevagonírozás, szökések	50
A brassói tranzittábor	56
A foksányi gyűjtőtábor	58
Út a szovjet céltáborokba	63
Megérkezés a céltáborokba	69
Közbenjárások a foglyok szabadon engedéséért	74
<i>Táborélet a Szovjetunióban – elveszett esztendő</i>	81
Elhelyezési nehézségek a megérkezés után	81
Élelmezési hiányosságok – éhezések	82
A táborok kialakítása, belső rendje, szökési kísérletek	85
Munka a fogságban	90
Tábori propaganda, ünnepek, kikapcsolódás	95
A romániai propaganda torzképe a szovjet fogságról	107
Kapcsolat a távoli otthonnal – levelezés	110
Egészségügyi vizsgálatok, betegségek, halál a lágerekben	121
Temetések, a foglyok halálozási aránya	125
<i>A foglyok szabadon bocsátása és hazaérkezése</i>	129
Hiú ábrándok, álhírek és átverések	129
A hazatérők száma és a hazaszállítás megszervezése, útvonalai a szovjet–román határig	132
A romániai fogadó- és elosztólágerekben	138
A foglyok hazaérkezése	142
Akik soha nem térhettek haza	145
<i>A foglyok utóélete</i>	149
Hatósági zaklatások, tabusítás, kisémmizés	149
A fogság traumájának fizikai és lelki utóhatásai	153
Kárpótlás?	156

<i>Emlékezet és emlékeztetés – a szovjet fogság a köztudatban</i>	161
Visszaemlékezések	161
Tudományos feldolgozás	163
Emlékművek Erdélyben	168
Párhuzamos múltértelmezések	174
<i>Mellékletek</i>	177
<i>Felhasznált irodalom</i>	211

„Aki egyszer fogollyá lett, örökké az marad.
És fogollyá nem akkor leszel, amikor csattan a bilincs,
döndül az ajtó. Nem akkor leszel, amikor azt mondják:
fogoly vagy. Fogollyá belül leszel. Elkophatnak az emlékek.
Ujjunk elfelejtheti a felpattogzott festéktől reszelős vasajtó tapintását,
de az érzés belül örökké megmarad.
Mert aki egyszer fogollyá lett, örökre az marad.”

Szárász Miklós György: *Apám darabokban*, 2016

Előszó

Két párhuzamos történelem létezik egymás mellett – tartják egyes történettudományos elméletek. A nagy történelmi folyamatok és azok összefüggései, illetve a regionális, helyi események és azok lokális társadalmi megélése. Egy-egy nép történelmi emlékezete általában a nagyobb kataklizmákat, a nemzeti fejlődés döntő sorsfordulatait, a nagyszabású hatalmi változásokat, vagyis a makrotörténelem rá vonatkozó részének legfontosabb elemeit tartja számon. Ezek mellett a társadalmi csoportok kollektív emlékezetében elsősorban a személyes történetek maradnak meg, vagyis a mikrotörténet konzerválódik.

Igaz ez a magyarságra is, amely makrotörténeti szempontból, a 19. századból a reformkori eszméket, az 1848-as forradalmat és az 1867-es kiegyezést, a 20. századból pedig az I. világháborút és a trianoni országcsönkítést, a II. világháborút és a két bécsi döntést, az 1944–1945-ös frontátvonulást, az 1956-os forradalmat és szabadságharcot, valamint az 1989-es rendszerváltozást őrizte meg mint olyan történelmi vízvonalakat, amelyek az egész nemzet jövőjét meghatározták. Ezek közül pedig látványosan kimaradt a II. világháborút követő szovjet fogság, azon belül is főképp a magyar civilek évekig tartó rabsága. Mindez csak a mikrotörténelem egyéni sorsainak mozaikkockáiban rögzült. Érdekes jelenség, főleg, ha összevetjük a holokauszt tragédiájával, amely távolról sem csak a zsidóság kollektív emlékezetében fennmaradt katasztrófa. Míg azonban a zsidók millióinak elpusztításáért felelős náci rezsim tetteit az eltelt nyolc évtized alatt tudományos értelemben nagyrészt feldolgozták, és azok emléke megmaradt a társadalom legszélesebb köreiben, addig az alig néhány évtizede magunk mögött hagyott, gyilkos szovjet légervilágról a ma embere alig tud valamit, vagy jó esetben is csak felületesek az ismeretei.

A II. világháborúban győztes Szovjetuniót ugyanis nem volt ildomos kritizálni, a győzelemért emberéletben fizetett hatalmas ár pedig hovatovább „legalizálta” a szovjet fogság rendszerének iszonyatát. A „fasiszták” által a szovjet államnak okozott károkat hivatalosan a „megérdemelt büntetésüket töltő”, „fasiszta foglyok” munkájával kellett jóvátenni. Vagyis bizonyos furcsa logikájú erkölcsi törvény „igazolta” a kommunista diktatúra rettenetes megtorló táborrendszerét. Mindemellett tény, hogy a legyőzött Németország légereiről az évtizedek során jóval több információ vált ismertté, mint az orosz fogoly-

táborok rendszeréről, ahonnan jóformán alig szivárgott ki valami. A Szovjetunióban, de a kelet-európai szatellitállamokban is, 1989 előtt minderről mélyen hallgatni kellett.

Általános jelenség ugyanis, hogy a vitatható, morális szempontból kifogásolható cselekvéseket az azokat elkövető hatalom megpróbálja félremagyarázni, hamis indokokkal alátámasztani, vagy ha ez nem sikerül, végső esetben elhallgatni. Ez a gyakorlat a szovjet rendszerre különösen jellemző volt. A kommunista diktatúra igyekezett rémtetteit palástolni vagy szélsőséges elvekkkel, sőt olykor éppen valótlan állításokkal „igazolni”. A sztálini Szovjetunióban a propaganda alapvető közvélemény-, sőt társadalomformáló tényező volt, és hatalmas szerepe volt a rendszer stabilitásának eszmei-ideológiai fenntartásában. A tökélyre fejlesztett propaganda idővel kialakította sajátos fogalmi rendszerét, a terror és a tömeggyilkosságok elkendőzésére szolgáló szótárát. Mint köztudott, a nemzetiszocialista Németországban a holokauszt hivatalos megnevezése a zsidókérdés végső megoldása (*Endlösung der Judenfrage*) volt. Ugyanakkor a kelet-európai területek Vörös Hadsereg általi, 1944–1945-ös elfoglalását követően végrehajtott, tömeges civil foglyulejtéseket a köznyelvben utólag csak „kis munka” (*málenkij robot*)¹ néven emlegették. Különbség a kettő között mindössze annyi volt, hogy míg az előbbi az ipari szintű tömeggyilkosság célját takarta, az utóbbi a foglyok elpusztulása előtt munkaerejük lehetőleg maximális kihasználására törekedett. A végeredmény azonban ugyanaz volt: ártatlan civilek meghurcolása, halálra dolgoztatása és fizikai likvidálása.

E borzalmas cél elérésére tett lépéseiket – végtelenül cinikus módon – a két totalitarista rezsim vezetői mint „szükséges intézkedéseket” állították be. Egyik az eltorzult fajelmélet, másik az emberi egyenlőség eredetileg nemes, de a 20. századra végképp kifordított és félremagyarázott eszméje alapján. Ugyanakkor a szörnyűségekről már a kezdetektől fogva hamis képet alakítottak ki, eltussolva azok valódi célját és méreteit. A propaganda széles eszköztárát használva, tökélyre fejlesztett módszerekkel sikerült a népiertások volumenét minimalizálni, a gyilkosságok tényét elhallgatni, vagy – ha arra már nem volt lehetőség – mondvacsinált indokokkal igazolni. Míg azonban a náci rendszer bukásával az iszonyatos mértékű genocídiumokra, azon belül a holokauszt legtöbb részletére fokozatosan fény derülhetett, a II. világháborút követően még majd fél évszázadig regnáló kommunista rendszerek bűneik nyomainak döntő többségét sikeresen eltüntették. Számos deportálás, népiertás és tömeggyilkosság mind a mai napig ismeretlen a közvélemény előtt. A hallgatás és elhallgatás módszeresen épített fala ugyanis még napjainkban is gyakran áthatolhatatlan. Különösképpen így van ez a közép-európai térségben, ahol a kisállami lét közegében kifejlődő, nacionalista indíttatású gyűlölködés számos esetben a más nemzetiségű vagy identitású kisebbségek erőszakos eltüntetését célozta a II. világháborút közvetlenül követő, kaotikus években. A soha ki nem alakítható, abszolút nemzetállam megvalósításának ideálját sokszor a szovjet elhurcolások módszereinek átvételével vagy éppen azok felhasználásával próbálták megvalósítani.

Ebbe a törekvésbe illeszkedik bele az erdélyi magyar civil lakosság 1944–1945-ös elhurcoltatása, ami e könyv témája. A Vörös Hadsereg előrenyomulásával és Románia

¹ Oroszul helyesen: malenkaja rabota (*маленькая работа*).

1944. augusztus 23-án bekövetkezett átállásával a szövetségesek oldalára ugyanis megfelelő körülmények jöttek létre ahhoz, hogy a még 1940-ben, a második bécsi döntés következtében Magyarországhoz visszacsatolt Észak-Erdély területét, szovjet segítséggel, újból román fennhatóság alá vonják. A háborúból való kiugrást elkéslekedő és a németek mellett végül is kitartó magyarokat pedig a hamarosan csak „népinek” nevezett demokrácia ellenségeiként, a később közismertté vált jelzővel, „utolsó csatlósként” lehetett megbélyegezni. Ez azután az erdélyi magyar lakosságra nézve drámai következményekkel járt. A négy év után visszatérő román állami adminisztráció a magát megvédeni képtelen magyar civil lakosság tömeges elhurcolásával és szovjetek általi elhurcoltatásával állt bosszút a második bécsi döntésért.

A magyarok 1944. szeptember–októberi deportálását követően hamarosan a másik „bűnös népre”, a németekre is sor került. A romániai szász és sváb közösségeket megtizedelve, 1945 januárjában újabb nagy elhurcolási hullám zajlott le Romániában. Két évtizedes kutatásaim alapján kijelenthető, hogy Észak-Erdélyben 1944 szeptember–októberében, a frontátvonulás időszakában legkevesebb 20 000 magyar civil fiút és férfit ejtettek foglyul a bevonuló oroszok és hurcoltak el a Szovjetunióba kényszermunkára.² Pár hónappal később pedig, 1945 januárjában a bánsági, partiumi és belső erdélyi német polgári lakosság soraiból legalább 70 000,³ de egyes becslések szerint megközelítőleg 100 000 embert,⁴ nőket és férfiakat vegyesen deportáltak szovjet kényszermunkatáborokba. E hatalmas méretű civil fogolyszedések Erdély mind magyar, mind szász/sváb lakosait súlyosan érintették, és a két kisebbségi közösség 20. századi történetében az 1944–1945-ös évek fordulóján a legnehezebb próbatétel ideje érkezett el.

E könyv témáját a két elhurcolási hullám közül az első, a magyarok foglyul ejtése és szovjetunióbeli rabsága képezi, viszont emellett többször kitér a németek elhurcolásának körülményeire is. A két deportálási hullám ugyanis nem választható szét élesen egymástól, és az összkép árnyaltabb megvilágításához feltétlenül szükséges a németek kálváriájának legalább a legfontosabb aspektusokat figyelembe vevő földidézése is.

² A foglyul ejtett magyar civilek összesített számának Észak-Erdélyen belüli regionális eloszlásáról lásd bővebben *Az elhurcolások földrajzi kiterjedése Erdélyben* című alfejezetet.

³ Mircea Rusnac: *Deportarea germanilor în Uniunea Sovietică* (1945). Cu referire specială la Banat. *Istoria Banatului*, 2009. június 17.

⁴ Erwin Josef Tigla – Werner Kremm: *„Ich weiß, daß du mein Vater bist, aber ich kenne dich nicht”. Erzählungen von Rußlanddeportierten*. Reşiţa, Kultur und Erwachsenenbildungsverein „Deutsche Vortragsreihe Reschitza”, 1995. 9–10.

Vákát

Bevezető

Korunk egyik legnagyobb történelmi feladata elsősorban itt, Közép-Európában, hogy megkíséreljük – vagy legalább elősegítsük – azt, hogy apáink, nagyapáink fogságának felettségre ítélt története visszaépüljön a társadalom kollektív emlékezetébe. Ezáltal, ha csak elvi szinten is, megtörténhet egy bizonyos rehabilitáció azon tízezrek részére, akiket a rendszer sosem rehabilitált, akik számára a kommunizmus évtizedeiben nem létezett sem megkövetés, sem föloldozás. E nagy kihívással való szembenézéskor a történelemkutatás – oly sok más esethez hasonlóan – tévhitekkel, mítoszokká szilárdult, helytelen múltértelmezésekkel kell hogy megküzdjön. A múlt egyre távolabbra kerülésével ugyanis újabb és újabb generációk tudatában rögzülnek – és válnak ezáltal szinte megdönthetlenné – korábbi események hibás, sőt nemegyszer tudatosan félrevezető értékelései.

Ismert tény, hogy a kollektív emlékezet legegyszerűbben jelképes szavak, kifejezések toposzokká minősítésével tud megjelölni és számontartani múltbeli történéseket. Ezért gyakori jelenség, hogy egyes kiemelkedő jelentőségű történelmi eseményeket egy bizonyos kifejezéssel jelölünk meg, amely azután elválaszthatatlanul összeforr a múlt ama szegmensével, és így válik általánosan ismertté. Pozitív példaként hozható fel a „honfoglalás” vagy a „rendszerváltozás” kifejezése, de számos negatív eset is van, amelyekkel szemben gyakran a történelemszakma tehetetlen. Egyebek mellett ilyen a Gulag terminus is, amely a mai társadalom értelmezésében a Szovjetunió lágervilágával azonos. Így kollektív gyűjtőfogalomként él a köztudatban, és egyértelműen a szovjet fogság szinonimája. Holott eredetileg a Gulag mozaikszó, az orosz *Glavnoje upravlenyje iszpravityelno-trudovih lagerej*⁵ kifejezés rövidítése. Jelentése: Javítómunka-táborok Főigazgatósága.⁶ Ez egy olyan kényszermunkatábor-rendszert irányító intézmény neve volt, amelynek feladata a politikai okokból vagy köztörvényesen elítélt rabok fogva tartása és dolgoztatása volt a Szovjetunió teljes területén. Kezdetben ide nem kerültek más államok polgárai. Ez azután megváltozott a II. világháború idején, amikor a Szovjetunióval hadiállapotban levő országok egyes állampolgárait vélt vagy valós szabotázs-, illetve partizánakciókért, hadbírósi eljárás keretében a Gulagon letöltendő rabságra ítélték. Ez azonban sosem jelentett nagyszámú elhurcolást, a Gulagra nem kerültek milliós számra külföldről származó foglyok.⁷ Mégis, a Gulag szó – talán Szolzsenyicin megrázó önéletrajzi ihletésű regényei és elbeszélései⁸ nyomán – a szovjetunióbeli rabságot jelölő kifejezéssé vált mindenütt Közép- és Kelet-Európában.

Ezzel szemben szinte ismeretlen az európai közvélemény előtt a Gupvi terminus, amely pedig éppen a tájainkról elhurcolt civilek és a Vörös Hadsereg által ejtett hadifoglyok számára kialakított táborrendszert igazgató központi szerv nevének rövidítése.

⁵ Orosz, cirill írással: *Главное управление лагерей*.

⁶ Anne Applebaum: *A Gulag története*. I. kötet. Budapest, Európa, 2005. 11.

⁷ Applebaum (2005): i. m. I. 11–15.

⁸ *Ivan Gyenyiszovics egy napja* (1962), *A GULAG szigetvilág* (1973).

Az oroszul *Glavnoje upravlenyje vojennoplennih i intyernyirovannih*⁹ megnevezés magyar fordítása Hadifogoly- és Internáltügyi Főigazgatóság. Ez volt az a hadifogoly- és kényszermunkatáborok hatalmas hálózatát koordináló intézmény, amelynek lágerai – más nemzetek fiai mellett – százezerrel nyelték el a magyar embereket nemcsak a trianoni ország, de az egész Kárpát-medence területéről.

A legújabb kutatások szerint a II. világháború alatt összesen mintegy 1 000 000 magyar került valamilyen formában szovjet fogságba.¹⁰ Ez az akkori Magyarország 1941-es népszámlálási adatok szerinti 14 683 323 főt kitevő összlakosságához¹¹ mérten hatalmas arány! Kijelenthető, hogy az ország 1941-ben 11 364 839 magyar lakosa közül¹² 1945 tavaszára minden tizenegyedik, vagyis a teljes magyar lakosság körülbelül 8,8%-a szovjet fogságba került. A Gupvi táboraiba hurcolt milliónyi magyar nagy része, mintegy 700 000 ember fogságba esett katoná, azaz hadifogoly volt, míg a civil deportáltak száma 300 000-et tett ki.¹³ Utóbbiakat nem spontán, a fronton, hanem szervezett akciók részeként, az éppen „felszabadított” területeken, a harcok elcsitulását közvetlenül követően ejtették foglyul. A civilek elhurcolására született „málenkij robot” terminus erre vonatkozik. Amikor polgári lakosok deportálásáról van szó, ez tehát a helyes kifejezés. Az elhurcolt magyar civileket így nem a Gulagra, hanem a Gupvi táboraiba vitték el 1944–1945-ben, a málenkij robot keretében.

De mit is jelent ez a szó? Mint már fentebb említettük, az orosz *malenkaja rabota* magyarosított formája, amelynek értelme: „kis munka”. Eredete arra vezethető vissza, hogy a civileket begyűjtő szovjet különítmények általában azzal az indokkal hurcolták el embereket, hogy csak egy kis munkára, elsősorban háborús károk pár napig, egy-két hétig tartó helyreállítására viszik őket. Ehelyett a valóságban évekre rabságba vetették a gyanútlan polgárokat, és mint ingyen munkaerőt a Szovjetunió gazdasági igényeinek megfelelően dolgoztatták, embertelen körülmények között. A málenkij robot nem egyedül a mai Magyarország területére volt jellemző, hanem általános jelenségről van szó, amely Erdélyt, Kárpátalját, a Felvidéket és a Vajdaságot ugyanúgy érintette. Ráadásul nemcsak magyarokra vonatkozott, hanem – ahogy a trianoni országterületen is – a német származású polgári lakosságot is megtizedelte. Mindezekről hosszú évekig nem lehetett beszélni. Hivatalosan meg nem történtnek tekintették, holott magyar és német családok tízezeinek életét örökre megváltoztató, nagyszabású történelmi esemény volt.

A civilek deportálását a II. világháború utolsó szakaszában bevett szovjet gyakorlatnak lehet tekinteni, amelyet a megszállt – a korabeli szóhasználat szerint „felszabadí-

⁹ Orosz, cirill írással: *Главное управление по делам военнопленных и интернированных*.

¹⁰ Bognár Zalán: 960 ezer vagy több mint 1 millió (hadi)fogoly? Az 1941–1945 között szovjet (hadi) fogságba vetett magyar állampolgárok (katonák és civilek) létszáma és halálozási arányuk. In Bognár Zalán – Muskovics Andrea Anna (szerk.): *Emberek az embertelenség világában. A Gulág és a Gupvi. A Gulágkutatók Nemzetközi Társaságának évkönyve 2015–2017*. Budapest, Gulágkutatók Nemzetközi Társasága – Kairoz, 2017. 66–93.

¹¹ Fogarasi Zoltán: A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságokint 1941-ben. *Magyar Statisztikai Szemle*, 22. (1944), 1–3. 6.

¹² Fogarasi (1944): i. m. 6.

¹³ Bognár (2017): i. m. 92.

tott” – területeken alkalmaztak. Így hát valódi közép-európai történet ez. A történelmi kontextusból adódóan a német származásúak voltak a legnagyobb számban szenvedő alanyai az elhurcolásoknak, de hasonlóképpen nagy arányban estek fogságba lengyel és magyar civilek is. E kötet arra törekszik, hogy a szovjet fogság nagy, kollektív traumájából bemutassa az Erdélyben történeteket. E vegyes lakosságú régióból más területekhez – elsősorban Kárpátaljához – képest ugyan némileg alacsonyabb számban hurcoltak el magyar civileket szovjet fogságba, viszont az itteni magyar lakosság számához viszonyítva elmondható, hogy a foglyul ejtések arányaikban követték az általános trendet.

A 2020-as évben a második nagy világháború végetéréseinek 75. évfordulójára emlékezünk. A holokauszt, a zsidó népiirtás szörnyűségei méltán kerültek ekkor ismét előtérbe. A szakmai objektivitásra való törekvés követelménye azonban előírja, hogy a nácik iszonyatos büntettei mellett a sztálini Gulag és Gupvi elszenvetőiről és áldozatairól is méltóképpen megemlékezzünk. E könyvben arra teszek kísérletet, hogy összefoglaljam az erdélyi magyar civilek elhurcolását, és részletesen elemezzem a Szovjetunióban töltött rabságuk éveit, kezdve az 1944-es foglyul ejtéstől a túlélők többségének 1953-ig tartó szabadulásáig. A különböző fejezetekben rávilágítok a civilek deportálásának politikai, demográfiai és katonai előzményeire, majd az erdélyi magyar és német polgári lakosság soraiból való fogolyszedés körülményeit, ütemét és intenzitását foglalom össze. Bemutatom a romániai tranzitlágereket, a Szovjetunióba való kiszállítás útvonalait és a fogság szovjetunióbeli helyszíneit. Részletesen kifejtem a tábori élet jellemzőit, elemzem a foglyok élelmézését és elhelyezési körülményeit, valamint felvázolom kötelező munkavégzésük különböző típusait. A lágerbeli és az otthoni propaganda, illetve a foglyok szeretteikkel való levelezése külön tárgyat képezik a könyvnek, akárcsak az elhalálozások okai és az áldozatok száma, valamint a túlélők aránya. Ezután bemutatom a szovjet légervilágból való hazatérés folyamatát, annak fontosabb szakaszait, illetve körülményeit. Az utolsó két fejezet a foglyok utóéletét, a kárpótlás kérdését és a kollektív emlékezet erdélyi jellegzetességeit foglalja össze. Végül a könyv a mellékletekben közölt, felkutatott foglyul ejtési helyszínekkel és fogolynévsorokkal zárul.

Jelen kötet, amely a Nemzeti Közzolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Molnár Tamás Kutatóintézete által támogatott kutatómunka keretében készült el, összefoglalja a témában 2003 óta tartó kutatásaim eredményeit. A kutatás során többféle forrásanyagot használtam fel: egykori foglyokkal és közvetlen hozzátartozóikkal készített interjúk, tábori levelezés, archív fényképfelvételek, kiadott és kéziratban maradt visszaemlékezések, dokumentumgyűjtemények, levéltári források, tudományos és magángyűjtemények, irathagyatékok, illetve szakkönyvek, tanulmányok, interjúkötetek, statisztikai kiadványok, valamint a korabeli és mai erdélyi magyar nyomtatott és online sajtó anyagai képezik a könyvben foglaltak alapját. A memoárirodalom jellegzetességeit és a téma szakirodalmi feldolgozását részletesen a kötet zárófejezete tárgyalja.

A történész számára alapvető forrásnak számító levéltári adatokról azonban már itt, a bevezetőben ki kell emelnem, hogy azok ehhez a témához sajnos csak rendkívül korlátozottan állnak rendelkezésre, és a fellelhető levéltári iratanyag is eseti és szórványos. Ennek az a magyarázata, hogy egyrészt szóbeli utasítások alapján, razziaszerűen zajlott

a civilek elhurcolása Észak-Erdélyben, másrészt a szovjet hadsereg nem arról volt híres, hogy nagyszámú konkrét iratanyagot hagyott volna hátra jogtalan, civilek elleni fellépéseiről egy olyan területen, amelyen alig két hónap alatt, harcok közepette haladt át. Annál is inkább, hogy felszabadítóként tüntette fel magát az adott régióban. Még a Szovjetunióba kijutott és a táborokig tartó utat túlélő foglyokról sem készült minden esetben személyi katonai a szovjet légervilágban. Így mintegy 300 000 magyar civil és katona, azaz a magyar foglyok egyharmada esetében szovjet fogságuk éveiről nem létezett semmilyen korabeli hivatalos adat, nyilvántartás. Nagy előrelépés e téren, hogy több évig tartó tárgyalások után Magyarország 2019-ben megvásárolhatta az Orosz Föderáció levéltáraiban fellelhető magyar hadifoglyok és civil elhurcoltak adatait tartalmazó személyi katonai másolatát, amelyek 682 131 személyre vonatkozóan 2021. február 25-étől kezdve váltak elérhetővé a kutatók és érdeklődők számára a Magyar Nemzeti Levéltár által üzemeltetett online adatbázisban.¹⁴ Az adatbázis adatai sok esetben tévesek, további tisztázásra várnak, elsősorban a személyi katonai a helyszínen kitöltő szovjet tábori adminisztráció hallás alapján leírt információinak (helységnevek, családnevek, olykor keresztnévek is) pontatlanságai miatt. Ráadásul – mivel hivatalosan civilek nem kerülhettek hadifogságba a Szovjetunióban – a személyi katonai nincs feltüntetve, hogy az illető fogoly civil volt-e. Erre legfeljebb közvetett módon lehet következtetni azokban az esetekben, ahol a személyi katonai nem szerepel a foglyok katonai mivolta, illetve – ha volt, akkor – a rangja. Ez azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy az adott fogoly valóban civil volt. Mindezek miatt ezt a forrást a kutatás során csak ritkán és a szükséges forráskritikával élve használtam.

A szovjet fogsággal kapcsolatban a román levéltári források is csak korlátozott mértékben tudták a kutatómunkát segíteni. A román levéltári anyag elsősorban a román hatóságok általi, országon belüli internálásokra vonatkozik, amelyek folyamata a szovjet foglyul ejtésekkel párhuzamosan ment ugyan végbe, de attól mind motivációiban, mind gyakorlatában, mind végeredményében egészen eltérő volt. A szovjet elhurcolásokról csak közvetett módon és igencsak szűkszavúan tanúskodnak egyes román levéltári források. A Román Nemzeti Történelmi Levéltár Jelenkortörténelmi Levéltárának¹⁵ keretében a Magyar Népi Szövetség irataiban és a Kolozsvári Református Kollégium levéltári anyagában található pár fogolynévsor, illetve az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára szolgál némi közvetett információval a magyar civilek elhurcolásáról. E forrásokat is feldolgoztam, és a megfelelő helyeken szerepeltetem a könyvben.

Ezek alapján elmondható, hogy a kötet, amelyet az olvasó a kezében tart, egy talán soha be nem fejezhető kutatás mind ez idáig legszélesebb mértékű, de minden bizonnyal távolról sem teljes összefoglalása. Olyan történelmi munka, amely apró részinformációk, személyes történetek, olykor valódi drámák, de sokszor a túlélés eposzszerűen felemelő történelmi mozaikdarabkáiból fölépülve a Szovjetunióba elhurcolt erdélyi magyar civilek történelmét dolgozza fel, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy emléket állítson az ártatlanul szenvedőknek.

¹⁴ *Szovjet táborok magyar foglyai* (é. n.).

¹⁵ Arhivele Naționale Române, Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale (a továbbiakban: ANR. ANIC.).

Az elhurcolások politikai, demográfiai és katonai előzményei

Amellett, hogy beleillett a mindenütt alkalmazott szovjet gyakorlatba, az erdélyi magyar civilek fogságba hurcolásának különleges, az általánostól eltérő, mélyen gyökerező okai is voltak. Előzményei visszanyúlnak a második bécsi döntésig. Mint közismert, az 1940. augusztus 30-i német–olasz határozat Erdély északi részét visszajuttatta Magyarországnak.¹⁶ A visszacsatolt terület 43 104 km²-t tett ki,¹⁷ lakossága pedig az 1941-es magyar népszámlálás szerint 2 557 260 főt ért el, amelynek 53,6%-a magyar, 39,9%-a román anyanyelvű volt. Az 1 380 506, magát magyar anyanyelvűnek valló lakos mellett 1 029 470 román, 47 357 zsidó, 44 686 német, 34 338 cigány, 19 635 ruszin (rutén) és 19 584 szlovák (akkori megnevezéssel tót) élt a területen.¹⁸

Demográfiai és kisebbségpolitikai változások Erdélyben 1940 és 1944 között

A második bécsi döntés utáni hónapokban a Dél-Erdélyben maradt mintegy 473 000 magyar szármottevő része, körülbelül 100–150 000 ember döntött a határátlépésről önként vagy a román hatóságok által kényszerítve,¹⁹ és telepedett le többségében Észak-Erdélyben. E nagy méretű migráció később ugyan jelentős mértékben enyhült, de 1944 februárjáig mégis összességében már mintegy 200 000-re nőtt a Romániából Magyarország területére átmenekülő magyarok száma.²⁰ Ugyanakkor hasonló számú román ember hagyta el önként vagy hatósági nyomásra Észak-Erdélyt is dél, illetve kelet felé. A Romániánál maradt területekre költöző észak-erdélyi románok száma 1944-re megközelítette a 220 000-et. Közülük mintegy 28 000 fő a tisztviselői karhoz és a rendvédelmi erőkhöz tartozott.²¹ Ez a jelentős népmozgás oda vezetett, hogy Erdélyben megváltoztak az etnikailag hagyományos összetételűnek mondható vidékek, és felerősödött a magyar–román ellentét. A magyar lakosság zömében az anyaországhoz visszakerült Észak-Erdélyben összpontosult, ahol 1944-re már mintegy 1 580 000 magyar élt, míg a Romániánál rekedt Dél-Erdélyben alig 250 000 magyar maradt. Ugyanakkor Észak-Erdélyben továbbra is jelentős számú, mintegy 850 000 fős román kisebbség élt.

¹⁶ Ennek előzményeiről és részleteiről lásd L. Balogh Béni: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés*. Csíkszereda, Pro-Print, 2002. 5.

¹⁷ Thirring Lajos: A visszacsatolt keleti terület. Terület és népesség. *Magyar Statisztikai Szemle*, 18. (1940), 8–9. 663.

¹⁸ Fogarasi (1944): i. m. 4.

¹⁹ Lásd erről bővebben: Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története. 1830-tól napjainkig*. III. kötet. Budapest, Akadémiai, 1986. 1757.

²⁰ L. Balogh Béni – Bárdi Nándor: A dél-erdélyi magyarság jogi és politikai helyzete a második bécsi döntést követően. In Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008. 162.

²¹ Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély 1940–1944*. Budapest, Jaffa, 2011. 207.

A bukaresti kormány – a további területvesztésektől való félelmétől vezérelve – a nemzeti kisebbségek és közöttük is elsősorban a magyarok politikai életből való kirekesztésére törekedett, közösségi fejlődésüket minden lehetséges eszközzel igyekezett akadályozni, és végső soron az erőszakos asszimilációjukra tett kísérletet. Ezzel egy időben a magyar kormány a kisebbségek magyar politikai nemzetbe való befogadását, azaz részben önkéntes asszimilációjukat akarta elérni. Ehhez a magyarság megerősítését tartotta szükségesnek minden lehetséges módon és eszközzel, annak érdekében, hogy a hozzá való tartozás vonzóvá váljék a nemzeti kisebbségek számára. Ez a terv azonban az észak-erdélyi román és német kisebbségi közösségek elzárkózása miatt már a kezdetektől kudarcot vallott. Sikertelenségét látva, a „magyar Erdély” megteremtésén fáradozó budapesti vezető körök kisebbségekhez való viszonyulását egyre inkább a határ túloldalán alkalmazott elnyomó gyakorlatok határozták meg. Így alakult ki 1940 októberétől kezdve fokozatosan a két állam által kisebbségi kérdésekben követett kölcsönösségi politika, amely addig soha nem látott mértékben szította föl a nemzetiségi gyűlöletet Erdélyben.²² Amikor azután 1944 őszén a régióban megjelent a szovjet és nyomában a román hadsereg, a robbanásig feszült interetnikai helyzet – egyebek mellett – a magyar polgári lakosság romániai internálótáborokba hurcolásában, illetve a szovjet deportálásokban való helyi román segédkezésben nyilvánult meg.

Az 1944. augusztusi szovjet támadó hadművelet és Románia átállása

Az Erdélyben végbement civil foglyul ejtések közvetlen katonai előzményei 1944. június 22-éig nyúlnak vissza, amikor napra pontosan három évvel a Szovjetunió német megtámadása után a Vörös Hadsereg 181 hadosztállal összpontosított offenzívát intézett Fehéroroszországban a német Közép Hadseregcsoport ellen. A *Bagratyion*-hadművelet keretében a szovjet csapatok egy hét alatt több mint 200 kilométert haladtak előre. Huszonnyolc német hadosztályt, több mint 330 000 katonát örölt fel az orosz előrenyomulás. A Wehrmachtnak csak július közepére sikerült lengyel földön és Kelet-Poroszország határában egy újabb, összefüggő védővonalat kialakítani.²³ Hogy az új arcvonalat tartani lehessen, a leharcolt német hadosztályokat más, ugyancsak a keleti fronton lévő egységekből töltötték fel. Elsősorban a legnagyobb erőt képviselő, 1944 áprilisában kettéosztott Dél Hadseregcsoporttól vontak el csapatokat. A magasabb egység felosztásakor keletkező Észak-Ukrajna (parancsnoka Walter Model tábornagy) és Dél-Ukrajna Hadseregcsoport (parancsnoka Ferdinand Schörner, majd július 25-től Hans Friessner vezérezredes) feladata az Ukrajna délnyugati és középső részén áprilisban kialakult frontvonal megtartása

²² Lásd erről bővebben: Murádin János Kristóf: *Minority Politics of Hungary and Romania between 1940 and 1944. The System of Reciprocity and Its Consequences. Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies*, 16, (2019b), 1. 59–74.

²³ Szabó Péter – Számvéber Norbert: *A keleti hadszíntér és Magyarország 1943–1945*. Debrecen, Püedlo, (é. n.). 60–65.

volt.²⁴ A Besszarábiában és Moldvában levő, két német és két román hadseregből álló Dél-Ukrajna Hadseregcsoport 44 hadosztályából augusztus 13-ig 11-et irányítottak át északra.²⁵ Ilyenformán a Románia keleti részén állomásozó német haderő meggyöngítése lehetővé tette a háborúból való kiugrást, amit a román vezető körök már hónapok óta terveztek, és aminek veszélyét a német politikai és katonai vezetés nem ismerte fel.²⁶ Bukarest számára a végső lökést az átálláshoz a Moldva irányába végrehajtott, átfogó szovjet támadás augusztus 20-i megindulása adta meg. A támadásra a szovjet vezetés hatalmas erőt vont össze. A 2. és 3. Ukrán Front 90 hadosztálya 929 000 katonával indította meg az offenzívát, félresöpörve a gyengén felszerelt román csapatokat. A mai Románia keleti határainál védelemben levő Dél-Ukrajna Hadseregcsoport állásait Jászvásár és Kisinyov körzetében több helyen is áttörték, majd a német 6. hadsereget óriási katalanba zárták, és zömében megsemmisítették.²⁷ A szétvert, illetve csapdába került német csapatok nem tudták megakadályozni, hogy I. Mihály román király és a román politikai pártok vezetői augusztus 23-án megvalósítsák a fordulatot, letartóztatásba helyezve Ion Antonescu diktátort. Bukarest felmondta a német szövetséget, és fegyverszünetet kért a Szovjetuniótól. A király augusztus 23-án este elhangzott rádiószózatának záró része így szólt: „A Szövetségesekkel együtt és azok támogatásával hadseregünk első feladata lesz a Bécsben, 1940-ben reánk kényszerített erdélyi határok átlépése és egész Erdély felszabadítása! A diktatúra ideje lejárt, és ezzel minden elnyomás a múlté!”²⁸

A nyílt fenyegetés háttérben az Erdély birtoklására vonatkozó, románoknak tett szovjet ígéret állott. Ez három héttel később, az 1944. szeptember 12-én megkötött szovjet–román fegyverszüneti egyezményben azután tételesen is helyet kapott. A Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezmény 19. pontja kimondta: „A Szövetséges Kormányok a bécsi döntésnek Erdélyre vonatkozó határozatát semmisnek tekintik s egyetértenek azzal, hogy a békeszerződésben történő jóváhagyástól feltételezetten Erdély (vagy annak legnagyobb része) adassék vissza Romániának s a szovjet kormány hozzájárul, hogy ebből a célból a szovjet csapatok Romániával közös hadműveletekben vegyenek részt Németország és Magyarország ellen.”²⁹

A kapkodó és jórészt hatástalan német ellenlépésekre, illetve Bukarest szórványos bombázására hivatkozva Románia már augusztus 25-én hadat üzent Németországnak.³⁰

²⁴ Gosztonyi Péter: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Budapest, Korona, 2001. 199., 217., 221.

²⁵ Vargyai Gyula: *Magyarország a második világháborúban*. Budapest, Korona, 2001. 337.

²⁶ Vargyai (2001): i. m. 335.

²⁷ Szabó–Számvéber (é. n.): i. m. 88–89.

²⁸ Gosztonyi (2001): i. m. 238.

²⁹ *Orosz–román fegyverszüneti egyezmény. Groza Péter és Sztálin marsall táviratváltása. Orosz–magyar fegyverszüneti egyezmény*. Kolozsvár, Józsa Béla Athenaeum, 1945. 7–8.

³⁰ Benda Kálmán (főszerk.): *Magyarország történeti kronológiája. 1848–1944*. III. kötet. Budapest, Akadémiai, 1993. 995.

A magyar–román fegyveres konfliktus kirobbanása és a hadműveletek kezdete Erdélyben

Az átállást követően Románia Magyarországgal való viszonya is nyíltan ellenségessé vált. A Dél-Erdélyben élő magyarokat, különösen az értelmiségieket augusztus végétől zaklatták, üldözték. Észak-Erdélyben ugyanakkor a Magyar Csendőrség Főfelügyelősege még 24-ére virradóra elrendelte, hogy a hatalom szempontjából veszélyesnek minősíthető román értelmiségieket mind a tíz vármegyében vegyék őrizetbe. Az intézkedést 24-én reggelig a helyi csendőri szervek végrehajtották. Az internáltak között volt az egyetlen észak-erdélyi román nyelvű napilap, a Kolozsváron megjelenő *Tribuna Ardealului* főszerkesztője, Emil Hațieganu és több munkatársa, ortodox és görögkatolikus egyházi vezetők, jogászok, orvosok, tanárok. Gróf Bethlen Béla főispán Lakatos Géza miniszterelnöknél közbenjárva elérte, hogy a Szolnok–Doboka vármegye területéről internált román értelmiségieket engedjék szabadon. Ám a többi kilenc vármegyében ez nem történt meg.³¹ A román kormány válaszképpen fokozta a dél-erdélyi magyarok internálását, augusztus 24-e után az őrizetbe vett romániai magyar vezető személyiségek száma megduplázódott.³²

A két ország közötti viszony hamarosan pattanásig feszült. A még augusztus 23-án, Constantin Sănătescu tábornok vezetésével megalakult új román kormány, mielőtt megszakította volna a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal, augusztus 30-án ultimátumban szólította fel a magyar kormányt Észak-Erdély önkéntes kiürítésére. Hogy üzenetének a tábornok nyomatékot adjon, az ultimátum átadásának napján a román légi-erő polgári célpontokat is bombázva, támadást intézett Kecskemét, Cegléd, Nagyvárad és Szászrégen ellen.³³

Időközben a szovjet csapatok a román átállás miatt az arcvonalban tátongó hatalmas résen keresztül, széleseben haladtak előre. Rogyion Jakovlevics Malinovszkij és Fjodor Ivanovics Tolbuhin szovjet marsallok hadseregcsoportjai augusztus 24. és 31. között elfoglalták majdnem az egész Ó-Romániát, és elérték a Kárpátok hegyvonulatait. A nagyerejű szovjet roham következtében a Dél-Ukrajna Hadseregcsoportozhoz tartozó német 6. és 8. hadsereg 26 hadosztályából 16 teljesen, 6 pedig részben megsemmisült. Felmérhetetlen értékű hadianyag és hadfelszerelés maradt vissza Romániában, illetve a német hadigépezet számára elveszett a stratégiai jelentőségű, Ploiești környéki román olajvidék is.³⁴ A Wehrmacht hatalmas veszteségei miatt a Déli- és Keleti-Kárpátok hágói, illetve az utóbbi térségében kialakított észak-erdélyi magyar védelmi vonal maradt az egyetlen remény a szovjet túlerő megállítására, vagy legalább lelassítására.

³¹ Gróf Bethlen Béla: *Visszaemlékezéseim. A cenzúrázatlan és teljes változat.* Budapest, Szépművészeti Múzeum–Athenaeum, 2019. 168–169.

³² Két felhívás a román kormányhoz. Több száz délerdélyi magyar vezető személyiséget internált a román kormány. *Ellenzék*, 65. (1944), 199. 12.

³³ Ravasz István: *Erdély ismét hadszíntér 1944.* Budapest, Petit Real, 2002. 15.

³⁴ Gosztonyi (2001): i. m. 239.

Hans Friessner vezérezredes, a Dél-Ukrajna Hadseregcsoport parancsnoka visszaemlékezéseiben később így írta le a német csapatok kivonulását Romániából:

„Fronthadosztályok szétszóródott csapatrészei, ellátócsapatok, a légielő földi egységei, testileg és lelkileg teljesen kimerült kisebb csoportok vegyes összevisszasága vonul hosszan elnyúló sorban a Déli-Kárpátok délkeleti részén át, a Bodza völgyében, északnyugat felé, Magyarország irányába. Mögöttük a nyugat felé előretörő szovjet hadseregek. Sem Havasalföld nyugati részén, sem Dobrudzsában már nem ütköznek ellenállásba. Ölükbe hullik a német csapatoktól elhagyott, védtelen ország.”³⁵

A Románia területébe ékszerűen benyúló Észak-Erdély a katonai védelem tekintetében nagyon rossz helyzetben volt. A román átállás és a gyorsan visszavonuló német katonaság miatt a magyar határok védelme hirtelen prioritássá vált, hiszen az alig négy évvel korábban visszacsatolt erdélyi területeket három oldalról – keletről, délről és délnyugatról – immár ellenség vette körül, és a szovjet, illetve román alakulatok már a határ közelében jártak. A bukaresti fordulat hírére, első lépésként, László Dezső altábornagy, a Honvéd Vezérkar főnökének helyettese augusztus 24-én a teljes magyar–román határ mentén határzárakat rendelt el.³⁶ Éppen időben, hiszen alig két nappal az átállás után, augusztus 25-én már megtörtént az első román betörés Észak-Erdélybe Marosvásárhelytől délnyugatra, majd másnap, 26-án a szovjet 2. Ukrán Front részei az Úz és a Csobányos völgyében átlépték a magyar határt. Ezzel megkezdődtek a két hónapig tartó erdélyi hadműveletek.³⁷ Az erőszakos román határsértések a következő napokban megsokszorozódtak: augusztus 25. és szeptember 3. között Úzvölgy, Csíkszereda, Illyefalva, Sepsiszentgyörgy, Előpatak, Nagyajta, Miklósvár, Köpec, Barót, Felsőrákos, Székelyzsombor és Marosvásárhely körzetében reguláris román csapatok többször is behatoltak magyar területekre.³⁸ A székely határőrség és a sebtében felfegyverzett községi polgárok azonban a betörő kisebb román egységeket visszavetették. Válaszképpen a Legfelső Honvédelmi Tanács szeptember 1-jén elrendelte Észak-Erdélyben az aktív határvédelmet. Ugyanazon a napon az újonnan felállított magyar 2. hadsereg a Fővezérségtől parancsot kapott a Dél-Erdély elleni támadásra.³⁹

³⁵ Hans Friessner: *Árulások, veszített csaták. A Wehrmacht harcai Magyarországon 1944–45-ben*. Budapest, Conexus Printer, 1992. 101–102.

³⁶ Ravasz (2002): i. m. 51.

³⁷ Az 1944 őszi erdélyi hadműveletek kezdeti napja vitatott, a források egy része augusztus 24-re, mások 25-re vagy 26-ra teszik. A szerző ez utóbbit tekinti hitelesnek. Lásd erről részletesen: Ravasz (2002): i. m. 78–82.; Illésfalvi Péter – Szabó Péter – Számvéber Norbert: *Erdély a hadak útján 1940–1944*. Debrecen, Püedlo, 2000. 75.

³⁸ Csatári Dániel: *Forgószeiben. Magyar–román viszony 1940–1945*. Budapest, Akadémiai, 1968. 411.

³⁹ Ravasz (2002): i. m. 32.

Az 1944. szeptemberi magyar támadó hadművelet Dél-Erdélyben

A magyar offenzívában a fő szerepet a magyar 2. hadsereg és a 8. SS lovashadosztályból, illetve más német töredékalakulatokból sebtében felállított, úgynevezett Erdély-csoport (*Gruppe Siebenbürgen*) játszotta. Feladatuk az volt, hogy Dél-Erdélyen minél hamarabb átvonulva, birtokba vegyék a Déli-Kárpátok hegyi átjáróit, és lezárják azokat a szovjet hadsereg előtt. Így remélték Erdély megtartását biztosítani. A magyar 2. hadseregnek Kolozsvár térségében, az Erdély-csoportnak Marosvásárhely körzetében kellett a támadást megindítania. Míg a német 6. hadsereg feltöltés alatt állott, a német 8. hadsereg a Keleti-Kárpátok védelmét látta el, és igyekezett a Székelyföldre erősítéseket küldeni.⁴⁰ A gyenge felszereltség és a Vörös Hadsereg túlerejétől való félelem ellenére a támadásban részt vevő magyar katonák körében nagy volt a lelkesedés. Ezt támasztja alá Kemény Györgynek, a 2. páncélosadosztály, 3/I. harckocsizászlóalj hadnagyának naplója, amelyben ez olvasható: „Mi lesz velünk? Anyag nincs, de azért Dél-Erdélyért megyünk [...] Minekünk győznünk kell, és győzünk. [...] Izgalom, óriási lelkesedés az egész zlj-nál. (zászlóalj – M. J. K.) [...] [S]enki nem tud semmit, de a lelkesedésünk határtalan.”⁴¹

A román haderő elleni támadás euforikus hangulata azonban nem mindenkit ragadott magával. A behívott civilek, fiatal levonták közül sokan értelmetlennek látták a sokszoros erőfölényben lévő szovjet és román hadseregek elleni támadást. Így emlékezett erre több mint fél évszázad után Varga Márton kolozsvári lakos, későbbi civil fogoly, aki akkor levontekiképzést kapott fiatal volt:

„Pár nappal a Dél-Erdély elleni értelmetlen támadás előtt felszólítottak minden levontét, hogy jelentkezzen a Honvéd utcai⁴² kaszárnyában. Nekem is mennem kellett. Jelentkeztünk is az egyik szomszédommal. Elcipeltünk egy katonaládát a kaszárnyáig, s azt otthagytuk mintegy »zálogként«, elmentünk mondván, hogy csak vásárolni akarunk valamit, s amíg odaesünk, marad helyettünk a láda. Az az igazság, hogy nem akartuk az életünket kockára tenni egy teljesen felesleges cél érdekében. Egyenesen hazamentünk mind a ketten. Sok fiatal levontét azután kivittek a katonákkal együtt a Felekre,⁴³ s szinte fegyvertelenül küldték őket harcra.”⁴⁴

A Dél-Erdély elleni támadást végül a magyar 2. hadsereg és a *Gruppe Siebenbürgen* 1944. szeptember 5-én hajnali 4 óra 45-kor indította meg. Offenzívájuk meglepetésként érte a román csapatokat. Nem is tanúsítottak számottevő ellenállást, arcvonaluk össze-roppant.⁴⁵ A dél-erdélyi magyarság zöme a bevonuló honvéd csapatokat mint felszabadí-

⁴⁰ Lásd erről részletesen: Illésfalvi–Szabó–Számvéber (2000): i. m. 88–90.

⁴¹ Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Hadtörténeti Levéltár és Irattár. Tanulmánygyűjtemény. (A továbbiakban: HIM. HLI. Tgy.) 3216. fsz. Kemény György: *Egy páncélos hadnagy naplója az 1944-es galíciai és dél-erdélyi harcokról valamint angol hadifogságomról 1944–1945.* (É. n.) 55.

⁴² Ma Calea Dorobanților.

⁴³ 832 méter magas hegy Kolozsvár déli határában. Kolozsvár felé eső, északi lejtőjén húzódott 1940 és 1944 között a magyar–román országhatár.

⁴⁴ A szerző által készített interjú Varga Márton (1926–2005) egykori civil elhurcolttal, Kolozsvár, 2004. április 16. A szerző tulajdonában. (A továbbiakban: Varga, 2004. április 16.)

⁴⁵ Illésfalvi–Szabó–Számvéber (2000): i. m. 90–92.

tókat kitörő örömmel, a román lakosság ellenben aggodalommal és félelemmel fogadta. Ezzel kapcsolatban Varga Imre, a 9. tábori póthadosztály 1/III. gyalog-pótzászlóaljának szakaszvezetője naplójába a következőket jegyezte be: „A magyarok könnyes szemmel, de étellel és itallal fogadtak bennünket és virágot tűztek a zubbonyunkra. A román lakosság házaik kerítése mögül, félelmüket legyőző kíváncsisággal figyelt bennünket.”⁴⁶

A magyar offenzíva gyorsan teret nyert. A 2. páncélosadosztály egységei már szeptember 5-én estére bevonultak Tordára. A kezdeti sikereket a másnap támadásba lendülő 25. gyaloghadosztály szélesítette ki. Szeptember 6-án a honvédek elérték az Aranyos folyót, és átkelve rajta, a túlparton hídfőket alakítottak. A *Gruppe Siebenbürgen* ugyanakkor Marosludasnál majdnem hadosztálynyi erővel partot váltott. Másnap a páncélos csoportok is felzárkóztak a Maros vonalára. A támadás harcászati áttöréssé bővült. A hadsereg aránylag csekély veszteséggel, három nap alatt hatvan kilométert nyomult előre. Az addigi gyors és sikeres offenzíva több parancsnokban azt a reményt keltette, hogy a magyar 2. hadsereg még Malinovszkij marsall csapatainak megérkezése előtt elérheti a Déli-Kárpátok gerincét. A magyar sajtó újongott. Sokan a teljes Dél-Erdély néhány napon belüli visszafoglalásában reménykedtek.⁴⁷

Egy utolsó, kétségbeesett győzelmi mámor lett úrrá az embereken, ami elfedni látszott a valóságot, azt, hogy a „szovjet gőzhenger” már feltartóztathatatlanul közeledik Magyarország felé. Az euforikus közhangulat olykor szélsőséges nemzeti megnyilvánulásokban öltött testet, mint ahogy ez az Erdélyi Párt elnöke, gróf Teleki Béla emlékirataiban is olvasható:

„Hogy mi minden lehetett volna, arra egy kis ízelítőt ad Varga Lajosnak (*helyesen Vargha Lajos – M. J. K.*) a kolozsvári imrédyista polgármesternek⁴⁸ az esete, aki 1944 szeptemberében, midőn a Romániával megindult harcok során a magyar csapatok elfoglalták Tordát és azon túljutottak, hasonló, korlátolt gondolkozású tisztségviselőkkel, zászlós autókaravánnal átment Tordára és ott nagy, hazafias ünnepet rendezett. Tordának [...] az oroszok által való elfoglalása után, az ünnepélyen részt vevő magyarok valamennyiét elfogták és deportálták, börtönre, vagy kényszermunkára ítélték, amit csak egy részük élt túl. Vargha Lajos és társai nyugatra menekültek.”⁴⁹

A zavargások elhárítására gróf Bethlen Béla, Észak-Erdély alig négy nappal korábban kinevezett polgári kormánybiztosa, még szeptember 6-án Tordára érkezett. A nem sokkal később oly súlyos civil foglyulejtéseket elszenvedő dél-erdélyi kisvárosba tett helyzetmentő útját Bethlen emlékirataiban így idézte fel:

„Én már 6-án reggel kiszaladtam Tordára, mert meg akartam előzni azt, hogy az aranyosszéki magyarság meggondolatlanul a saját szakállára hozzáfogjon a városban vagy a környéken az »igaz-

⁴⁶ HIM. HLI. Tgy. 3378. fsz. Varga Imre: *Részvételem a második világháborúban*. (É. n.) 6–7.

⁴⁷ Gosztanyi (2001): i. m. 244.

⁴⁸ Vargha Lajos nem polgármester volt, hanem Kolozsvár város főispánja.

⁴⁹ Teleki Béla: Harminc év távlatából. In Tibori Szabó Zoltán: *Teleki Béla erdélyisége. Embernek maradni embertelen időkben*. Kolozsvár, Nis, 1993. 16–17.

ságtételhez».⁵⁰ Tordára megérkezve, mindjárt felvettem a kapcsolatot az ottani magyarság vezetőivel. [...] Nekik őszintén feltártam a helyzetet, s kértem, ne ringassák magukat illúzióban, mert olyan mamut hadsereg (*sic!*) közeledik felénk, amellyel szemben képtelenség lesz helytállani, ezért figyelmeztessék mindenütt a lakosságot, hogy tartózkodjék minden provokációtól. Azután néhány román értelmiségi útján tudtára adtam a románságnak, hogy amennyiben passzívan viselkednek, akkor nem lesz semmi bántódásuk. Majd a saját lakásán felkerestem dr. Várfalvi Mór ügyvédet, régi ismerősömet, az ottani zsidóság egyik kiemelkedő, vezető személyiségét. [...] Utasítottam dr. Várfalvit, hogy siessen át a legközelebbi zsidó ismerőséhez és közölje vele intézkedésemet, mely szerint senki ne varrja fel a sárga csillagot és a továbbiakig senki ne maradjon közülük a lakásában, hanem húzódjék meg valamelyik barátjánál, ismerősénél. Ezt az üzenetet közvetítsék azután tovább családtól családig úgy, hogy rövid idő alatt értesítve legyen így Torda egész zsidó lakossága. Így is cselekedtek, és dacára annak, hogy bár a Torda körüli harcok hetekig eltartottak,⁵¹ az egész idő alatt sem a zsidóságot, sem a románságot semmi bántalom nem érte.”⁵²

Mindennek ellenére, a szovjet bevonulás után éppen Tordáról hurcolták el egész Erdélyben arányaiban a legtöbb magyar civilt. A szovjet foglyul ejtésekét és azok okait a későbbiekben részletezem.

Visszatérve a Dél-Erdélyben zajló magyar katonai előrenyomulásra, az mindeközben lendületesen haladt tovább. Románia szeptember 7-én hadat üzent Magyarországnak,⁵³ és a román nagyvezérkar sietve megerősítette a Dél-Erdélyben és a Bánságban levő csapatait. Dél-Erdélyt 8 hadosztállal védték a románok, de felvonulóban volt a 4. román hadsereg 12 hadosztállal és egy páncéloscsoporttal. A magyar hadvezetés azonban mégsem a román egységektől, hanem sokkal inkább a szovjet hadseregektől tartott.⁵⁴ Félelme nem volt alaptalan, mert a Malinovszkij vezette 2. Ukrán Fronthoz tartozó 6. gárda-harcocsi, a 27. és az 53. hadsereg, valamint a 23. harcoksihadtest egységei már szeptember 4-én behatoltak a Déli-Kárpátok román kézen lévő átjáróiba. Hamarosan nyilvánvalóvá lett, hogy a hegyi átkelőket a német–magyar csapatok már nem tudják birtokba venni, tehát a támadás fő célja elérhetetlenné vált. Szeptember 7-én már olyan mértékűre növekedett a szovjet csapatok beáramlása, hogy magát az offenzíva folytatását is lehetetlenné tette. A gyengén felszerelt és a háromnapos küzdelemben kimerült honvédség előrenyomulását le kellett állítani. Szeptember 8-án az élen haladó magyar erők szembetalálkoztak a szovjet 6. gárda-harcoksihadsereg és a 27. hadsereg két-két hadosztállal.⁵⁵ Másnap dálnoki Veress Lajos vezérezredes, a magyar 2. hadsereg parancsnoka megállította a Maroson átkelt csapatait, és a Küküllők térségében védelemre csoportosította át azokat.⁵⁶

⁵⁰ Itt az emlékiratíró az 1940 után a román hatóságok és magánszemélyek által a dél-erdélyi magyarok ellen elkövetett sorozatos atrocitásokért és üldözésekért, fosztogatásokért való megtorlás lehetőségére gondolt.

⁵¹ Pontosabban három héten és öt napon át zajlottak a fegyveres összecsapások, szeptember 12-e és október 8-a között.

⁵² Bethlen (2019): i. m. 210–211.

⁵³ Ravasz (2002): i. m. 34.

⁵⁴ Gosztonyi (2001): i. m. 245.

⁵⁵ Ravasz (2002): i. m. 109., 112.

⁵⁶ Gosztonyi (2001): i. m. 245.